

Tijdmachines

Als tuinbonen in een weckfles

Bestaan tijdmachines? René Munnik denkt van wel. Hij gelooft niet in sciencefiction, maar signaleert dat ons tijdsbesef ingrijpend verandert. „Iemand die eeuwen geleden leefde, kan onze tijdgenoot zijn.” Zijn nieuwe boek gaat over de menselijke strijd tegen de vergankelijkheid. Door **Tjerk de Reus**.

René Munnik (1952) heeft zijn tamelijk dikke, filosofische boek – getiteld: *Tijdmachines* – voorzien van heel wat 'plaatjes'. Hij wilde graag een leuk boek aan zijn lezers aanbieden, zegt hij met de zachte tongval van een zuiderling, terwijl hij verwoede pogingen doet zijn pijp aan te steken op een winderig terras. Die plaatjes gebruikt hij om veranderingen in onze manier van denken op het spoor te komen, zegt hij. Op een van die afbeeldingen staat een Parijse boulevard. Het straatbeeld is leeg, op één kleine schimmige gestalte vooraan na. Dat is de allereerste foto van een levende mens, stammend uit het voorjaar van 1839. Munnik: „Dit is prachtig, vind je niet? Hier betrap je een cruciale ontwikkeling in de menselijke geschiedenis. Een sleutelmoment! Voor het eerst kon je iets vastleggen wat voorheen onherroepelijk zou verdwijnen in de nevelen van de tijd.”

Munnik wijst op veelzeggende kenmerken van deze unieke foto: „Die fotograaf van toen, Louis-Jacques-Mandé Daguerre, moest minuten lang belichten. Hij had natuurlijk tamelijk primitieve apparatuur, naar onze inzichten althans. Door dat lange belichten is die boulevard zo leeg. De wandelaars zijn een onzichtbare zweem geworden op de gevoelige plaat. Behalve één man die stomtoevallig op de hoek van de straat lang genoeg bleef stilstaan om zijn schoenen te laten poetsen.”

De man in kwestie symboliseert een grensovergang, legt Munnik uit, tussen het prefotografische en het fotografische tijdperk. „Zijn hoofd houdt zich nog schuil aan gene zijde, maar hij komt met zijn buik en zijn benen al aan onze kant te voorschijn. Vanaf dit moment krijgt het verleden een gezicht als nooit eerder vertoond. Fotografen roken hun kansen en probeerden mensen te interesseren met slogans als 'Secure your shadow ere the substance fade': 'Leg je schaduw vast voordat die verdwijnt'.”

René Munnik is gefascineerd door zo'n verandering, die het resultaat is van nieuwe techniek. Niet alleen vanwege de vinding-

rijke toepassingen, maar vooral omdat er iets wezenlijks veranderde in ons besef van tijd. Het verleden is door de fotografie dichterbij gekomen, omdat het letterlijk zichtbaar blijft – terwijl de feiten allang verdwenen zijn. „Hier roert zich de oermenselijke strijd tegen de tijd, de poging op de scherpe tanden van het

We maken steeds gebruik van tijdmachines, maar we merken het niet meer

monster van de vergankelijkheid eraf te vijlen. Dit betekent natuurlijk niet dat we letterlijk onsterfelijk worden. Althans, ik geloof daar niet in. Maar met ons besef van vergankelijkheid is wel iets essentieels gebeurd sinds de fotografie werd uitgevonden.”

Alfabet

Het boek van Munnik gaat in-tussen over veel meer dan alleen fotografie. Zijn eigenlijke onderwerp is de 'technische onderwerping van vergankelijkheid en duur', zoals de ondertitel van het boek luidt. Het eerste

technische middel dat Munnik ter sprake brengt, lijkt helemaal niet zo 'technisch': het alfabet. Pas veel later volgden andere tijdmachines: de fotografie en de fonografie (het 'bewaren' van geluiden, zoals op een elpee of een iPod). Tevens neemt Munnik in zijn boek de wetenschap onder de loep, die ernaar streeft om de werkelijkheid te beschrijven in zuivere rationele, wiskundige termen. Het punt van Munnik daarbij is het effect van deze wetenschappelijke benadering: wat wiskundig beschreven wordt, wordt onttrokken aan de tijd. Het betoog van Munnik is dus nogal breed, maar tegelijk raakt het steeds aan de kern: onze dagelijkse beleving van tijd, en onze strijd daartegen.

„Wat ik in mijn boek beschrijf is zo alledaags dat het niemand opvalt. We maken voortdurend gebruik van tijdmachines, maar we merken het niet meer. Toch heeft de groei aan technische mogelijkheden de manier waarop wij onszelf en de wereld beleven, ingrijpend veranderd. Net zoals afstand gekrompen is dankzij onze supersnelle vervoersmiddelen. Haal die technische mogelijkheden weg, en je herkent je dagelijkse leven niet meer. Maar let op: met die gewone, alledaagse tijdmachines reizen wij niet naar het verleden. Wat er gebeurt is dit: flarden uit het verleden zeilen naar ons toe.”

Op het idee om het alfabet een tijdmachine te noemen, komt niet iedereen. Fotografie, akoörd. Daarmee leg je bijzondere momenten vast, om er later nog eens naar te kunnen kijken. Je overbrugt de tijd. Maar het alfabet? „Jonge kinderen die net leren lezen en schrijven beseffen nog dat het alfabet een technische kunstgreep is”, legt Munnik uit, „maar dit besef verdwijnt snel. Even wennen, en we bewegen ons werktuiglijk in een wereld die vergeven is van taal en tekst. Toch is het alfabet niets meer of minder dan een technische vinding om klanken te vervangen door tekens. Daarmee kun je gesproken woorden en volzinnen conserveren als tuinbonen in een weckpot. Dat was een weergalozе ontdekking! De culturele betekenis van het alfabet is zelf met geen pen te beschrijven. Het opende een volkomen nieuwe wereld waarin heilige boeken ontstonden, waarin rechtsregels vastgelegd werden en ons denken zich oriënteert op geschriften van wijze voorgangers.”

Het punt waar Munniks betoog om cirkelt, betreft het grote effect van alfabet op ons tijdsbesef. „Dat zie je meteen aan de merkwaardige praktijk van schrijven en lezen. Ooit werd iets opgeschreven, vandaag ben jij de lezer. Die twee gebeurtenissen kunnen eeuwen van elkaar ge-

scheiden zijn. Niettemin worden schrijver en lezer tijdgenoten.”

Het alfabet ontstond omstreeks de tiende eeuw voor Christus in Israël en iets later in Griekenland. „Die twee culturen vormen de peilers van de westerse beschaving”, doceert Munnik. „Deze beschaving verwierf door het schrift 'geschiedenis'. Daar-

De culturele betekenis van het alfabet is met geen pen te beschrijven

mee bedoel ik: er ontstond een soort dagelijks groeiend archief met sporen van de dingen die voorbij zijn. Het ene geschrift na het andere ontstond en vormde vanaf dat moment de geschiedenis en de cultuur. Voor die tijd werden relevante gebeurtenissen overgeleverd in verhalen, die verteld werden aan volgende generaties. Vaak werden dat mythen: ze spraken over een verleden dat eigenlijk niet past bij de tijd van het heden. Door het alfabet ging het verleden bij ons en bij onze tijdelijkheid horen. We konden dat verleden immers bereiken, door erover te lezen.”

Akoestische tijdmachines

De techniek rond geluiden stamt uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Dit leverde akoestische tijdmachines op, valt in Munniks boek te lezen. „Men kon dankzij die geluidsdragers opeens stemmen van monden losweken, door die stemmen vast te leggen op metaal- en wasrollen. De Amerikaan Thomas Alva Edison was hierin een voorloper. Hij zorgde ervoor dat het verleden zich hoorbaar kon gaan melden, terwijl dat verleden sinds het begin van de wereld nooit iets hoorbaars had achtergelaten! Deze mysterieuze uitvinding gaf ook aan levende stemmen een geschiedenis die ze nooit eerder bezeten hadden. Zangers konden voortaan met hun stem de levenden ontroeren, terwijl de mond

René Munnik

Prof. dr. ing. René Munnik is universitair docent in aan de Tilburg School of Catholic Theology en hoogleraar aan de Universiteit Twente vanwege de Stichting Thomas More. Zijn aandachtsgebied ligt bij religie en techniek. Hij geeft colleges over onder andere God en natuur (over de verwevenheid van religie en weten in het Westen), Techniek en wereldbeschouwing en over Hedendaags denken over God. Recent publiceerde hij

het boek *God, mens en techniek. Over religieuze existentie in een technologische cultuur* (2011, Valkhof Pers). In 1987 promoveerde hij op een tweedelige dissertatie (*De wereld als creatieve voortgang*) over de denkbeelden van de Engels-Amerikaanse denker A.N. Whitehead (1861-1947), de vader van de zogeheten proestheologie. Een van de gewaagde theses die Munnik als religieuze techniekfilosoof ten beste gaf, luidde: de apocalyptische milieucrisis

Foto: Tjerk de Reus

die de gemoederen vandaag voortdurend bezighoudt, is de seculiere plaatsvervanger van de christelijke verwachting van het Laatste Oordeel.

i Een bekende fictieve tijdmachine is de 'teletijdmachine' uit de strip *Suske en Wiske*. Met deze machine, ontworpen door professor Barabas, reizen de helden van deze strip naar verre oorden in ruimte en tijd.

Links: detail van een foto van een Parijse boulevard (onder). De allereerste foto van een levende mens, stammend uit het voorjaar van 1839.

Foto: Louis-Jacques-Mandé Daguerre

en de keel waaruit die stem had geklonken allang in het graf was vergaan. In de tijd voor de uitvinding van de fonograaf was het allemaal nog simpel: de levenden lieten zich horen en de doden zwegen. Hoorde je toen een stem, dan was er iemand in de buurt. Maar na die uitvinding kon een stem ook uit een luidspreker komen. Uit luidsprekers klinken de stemmen van levenden en doden. Het verschil hoor je niet meer. De sterfelijkheid verdween uit de hoorbaarheid."

De verschillende tijdmachines waarover Munnik spreekt, berusten op hetzelfde principe: iets vergankelijks wordt bestendig gemaakt. Het kan gaan om vergankelijke dingen als een gesproken woord, een stem, een gestalte of een voorval. Het bestendige resultaat is een geschrift, een geluidsopname, een foto of een film. „De DNA-technologie opent vandaag weer nieuwe mogelijkheden. In de moleculaire biologie wordt het leven goeddeels begrepen als informatie die is opgeslagen in DNA-moleculen. In de cognitieve neurowetenschap stelt men de menselijke geest voor in termen van informatieverwerking. Als dat klopt, wordt het menselijke leven en de wereld van onze geest ook archiveerbaar, net als geschriften, foto's en films. Dan wordt het leven zelf transporteerbaar met tijdmachines."

Dat dit niet uit de lucht gegrepen is, bewijst de oplag van genetisch materiaal in databanken, vooral waar het bedreigde dier- en plantensoorten betreft. „Dit doet men in een kennelijke poging om het uitsterven af te schaffen. De milieucrisis en de opwarming van de aarde leiden tot een sterke conserveringsdrang. Die genenbanken hebben de allure van de Ark van Noach. Want koste wat het kost moet voorkomen worden dat iets voorgoed verloren gaat."

Dat we vandaag in een stormachtige fase zijn beland als het gaat om tijdmachines, komt ook ter sprake in Munniks betoog, hoewel zijn focus ligt bij het verleden. Smartphones kregen geen eigen hoofdstuk toebedeeld. Toch is duidelijk dat de tijdmachines van vandaag steeds zintuiglijker en preciezer worden, dankzij de razendsnelle technische vooruitgang. „Vandaag laat het verleden

zichzelf zien en horen op een manier die nauwelijks meer te onderscheiden is van het heden. Het zal steeds levendiger worden."

Of dit ook gewenst is, welke schadelijke effecten mogelijk optreden, waar we beducht voor moeten zijn – daarover zwijgt Munnik. „Ik doe geen ethische uitspraken. Ik zal ook niet voor-

Die genenbanken hebben de allure van de Ark van Noach

spellen welke kant ontwikkelingen opgaan. Het verleden bewijst dat er niets valt te voorspellen. Alleen terugkijkend krijg je enig grip op ontwikkelingen. Ik heb mijn boek ook niet geschreven als een verhulde preek of als een moreel betoog. Ik ben gewoon stomverbaasd over wat ik ontdekt heb. Dat die techniek zo ingrijpend geweest is en zo sterk ons dagelijks besef beïnvloedt – dat heb ik op willen schrijven."

Net zoals de onmetelijk grote wereld gekrompen is, wordt ook de chronologische afstand gaandeweg vernietigd. In toenemende mate – aan die voorspelling waagt Munnik zich dan toch. „In de toekomst is een ver verleden heus zo onbereikbaar niet meer. Misschien wel akelig dichtbij. De tijdlijn krimpt. Maar omdat men met tijdmachines enkel flarden kan vervoeren, laat zich een andere gestalte van de tijdelijkheid niet elimineren. Dat is de tijdelijkheid waarin wij zelf gevangen zijn. Die horizon zullen we nooit kunnen overschrijden. Tijdmachines leveren een indrukwekkende strijd tegen het schandaal van de vergankelijkheid, maar ook een vergeefse."

i *Tijdmachines. Over de technische onderwerping van vergankelijkheid en duur.* René Munnik. Klement, 26,95 euro

